

NAHLÉDNĚTE DO SVÉ DUŠE

LUKE SKYWALKER: „Ne, ne, to snad ne. To není pravda!“

DARTH VADER: „Nahlédni do své duše a uvidíš, že je to pravda!“

Impérium vrací úder (1980)¹

Abraham Bredius nebyl žádný zelenáč. Udělal si jméno jako kritik a sběratel umění, a především jako největší světový znalec holandského malířství, zvláště pak děl mistra 17. století Jana Vermeera. Zamlada, v 80. letech 19. století, se Bredius proslavil tím, že odhalil díla, která byla Vermeerovi mylně připisována. V roce 1937 mu bylo dvaasmdesát a prožíval jakousi labutí píseň experta na odpočinku. Přednedávnem mu totiž vyšla vysoce ceněná kniha, v níž pojmenoval dvě stovky padělků či napodobenin Rembrandta.²

A právě v této etapě jeho života Bredia v monacké vile navštívil šarmantní právník jménem Gerard Boon. Chtěl znát jeho názor na nově nalezený obraz *Kristus s učedníky v Emmaužích*, který měl údajně namalovat sám Vermeer. Malba přísného starce uhranula. S Boonem se rozloučil s tímto ortelem: *Krista v Emmaužích* nejenže namaloval Vermeer, ale jde o mistrův nejskvělejší výtvar.

„Chce se mi konstatovat, že máme co do činění s životním dílem Vermeera van Delft,“ svěřil se Bredius brzy poté v časopiseckém článku. „Poměrně odlišným od všech jeho ostatních obrazů, a přece každým coulem vermeerovským.“

„Když jsem ho poprvé spatřil, byl jsem u vytržení,“ přiznal pak a obraz přitom označil uctivým přívlastkem *ongerept* – což v holandštině znamená panensky čistý, neposkvrněný. Ve volbě toho výrazu se skrývala krutá ironie, *Emmauzy* totiž snad už ani nemohly být prohnilejší. Šlo o špinavý padělek, toporně naplácáný na staré plátno a vytvrzený bakelitem pouhých pár měsíců předtím, než se Brediovi dostal do ruky.

Navzdory tomu na tenhle nehorázný podvrh naletěl nejen Bredius, ale s ním i celý holandský umělecký svět. *Krista s učedníky v Emmaužích* zanedlouho za 520 000 guldenů koupilo Boijmansovo muzeum v Rotterdamu. Cena v poměru k tehdejším mzdám odpovídá zhruba dnešním deseti milionům liber. K uskutečnění nákupu přispěl i sám Bredius.

Emmauzy se staly hlavním lákadlem Boijmansova muzea, které sklízelo obdiv dlouhých zástupů návštěvníků i nadšené recenze. Brzy se objevilo několik dalších obrazů v podobném stylu. Jakmile byl coby Vermeerovo dílo přijat první

padělek, daly se za něj snáze prohlásit i ty následující. Ne všichni se jimi nechali ošálit, ale jako v případě *Emauz* zmátly ty, na nichž záleželo. Odborná kritika potvrzovala jejich pravost, muzea je vystavovala a sběratelé za ně vypláceli horrentní sumy - v přepočtu na dnešní ceny dohromady přes 100 milionů liber. Už jen z čistě ekonomického hlediska šlo tedy o podvod kolosálních rozměrů.

Ale nejen z něho. Holandský umělecký svět Vermeera velebil coby jednoho z největších malířů, kteří kdy žili. Ačkoli většina jeho děl vznikala v 60. letech sedmnáctého století, znovuobjevení se dočkala až na konci toho devatenáctého. Dodnes se dochovalo ani ne čtyřicet jeho obrazů. Když se jich tedy během několika málo roků podle všeho objevil celý půltucet, představovalo to pro kulturní kruhy ohromnou událost.

Událost, která měla ovšem taky vzbudit podezření. Jenže nevzbudila. Čím to?

U obrazů samotných odpověď nehledejme. Když si srovnáte právě Vermeery s prvním padělkem, *Kristem s učedníky v Emauzích*, ani se nechce věřit, že se jím někdo mohl nechat ošálit - a už vůbec ne někdo tak znalý jako Abraham Bredius.

Vermeer byl opravdový mistr. Jeho nejslavnějším dílem je *Dívka s perlovou náušnicí*, oslnivý portrét mladé ženy, svůdné i nevinné, vroucně milující i zmítané pochybami. Podle obrazu byl sepsán román a natočen film, ve kterém bezjmennou dívku hraje Scarlett Johanssonová. V *Mlékařce* ožívují prostý výjev z domácího života takové detaily jako ztvárnění měděného kotlíku nebo ukázka čerstvě napečeného chleba, který vypadá tak chutně, že by se člověk do obrazu nejraději zakousl. A pak je tu *Dívka u okna čtoucí dopis*. Stojí v měkkém světle z okna, které vede neznámo kam. Není náhodou těhotná? Pozorujeme ji z profilu, jak si dopis přidržuje u hrudi a se sklopenýma očima čte. Z obrazu vyzařuje dramatické napětí - cítíme, jak se zatajeným dechem hltá každé písmenko, a dech se tají i nám. Mistrovské dílo.

A Emauzští učedníci? To je ve srovnání s nimi statická, neohrabaná malba. Nejeví se ani jako nepovedená napodobenina Vermeera, spíš Vermeera vůbec nepřipomíná. Není to hrozný obraz, ale taky ne úžasný. Když se postaví vedle pravých malířových děl, působí neživotně, toporně. A přesto se jím a několika dalšími nechal ošálit celý svět - a možná by nás šálily dodnes, kdyby padělatele kvůli kombinaci neopatrnosti a smůly nepřistihli.

V květnu roku 1945, když už Evropa slavila konec války, zaklepali na dveře domu číslo 321 v ulici Keizersgracht, na jedné z nejlepších amsterdamských adres, dva členové spojenecké komise pro umění. Otevřel jim charismatický chlapík jménem Han van Meegeren. V mládí byl načas úspěšným malířem. Ve středním věku, s povislou bradou a prošedivělými vlasy, zbohatl jako obchodník s uměním.

Asi však obchodoval se špatnými kupci, protože mu komisaři nesli závažné obvinění: že prodal nově objevené mistrovské dílo Jana Vermeera *Kristus a cizoložnice*

německému nacistovi. A ne tak ledajakému, ale hned Hitlerově pravé ruce Hermannu Göringovi.

Van Meegeren byl zatčen a obviněn z vlastizrady. Zuřivě všechna obvinění popíral, chtěl si návrat na svobodu vyhádat. Se svým energickým, pádným stylem mluvy se obvykle ze svízelných situací dokázal dostat. Tentokrát ne. Několik dní za mřížemi ho zlomilo. Nedoznal se však k vlastizradě, ale k trestnému činu, který vyvolal po celém Nizozemsku a ve světě umění jako takovém vlnu úžasu.

„Pitomci!“ ucedil. „Tak podle vás jsem Göringovi prodal Vermeera nedozírné hodnoty? To nebyl žádný Vermeer! Ten obraz jsem namaloval sám.“³

Van Meegeren dodal, že namaloval nejen dílo, které se našlo v rukou nacistů, ale i *Krista s učedníky v Emauzích* a několik dalších údajných Vermeerů. Podvod byl odhalen ne proto, že by ty nedokonalé padělky někdo odhalil, ale protože se k nim sám padělatel doznal. A proč by taky ne? Prodat Vermeerovo nenahraditelné mistrovské dílo nacistům, to zavánělo oprávkou, zatímco prodat Hermannu Göringovi padělek bylo nejenže odpustitelné, ale dokonce obdivuhodné.

Zbývá však vysvětlit něco jiného: jak mohl takový odborník jako Abraham Bredius na tak nehorázný padělek naletět? A proč začínat knihu o statistice příběhem, který s čísly nijak nesouvisí?

Odpověď na obě otázky zní stejně: když si máme vyhodnotit svět kolem nás, musíme si uvědomit, že naše emoce mohou převládnout nad odborností. Když Bredius napsal, že byl „u vytržení“, měl bohužel pravdu. Zdatnějšího a znalejšího odborníka byste tehdy v Holandsku nenašli, jenže van Meegeren věděl, jak Brediovu zdatnost a znalosti proměnit v jeho nevýhodu.

Z pátrání po tom, jak van Meegeren Bredia ošálil, vyčteme mnohem víc než z poznámky pod čarou v dějinách umění – zjistíme, proč si kupujeme nepotřebné věci, proč se zamilováváme do toho nepravého i proč volíme politiky, kteří naši důvěru zradí. A zejména si vysvětlíme, proč tak často věříme statistikám, u kterých by nám stačilo se na okamžik zamyslet, abychom poznali, že nemůžou odpovídat pravdě.

Van Meegeren nebyl geniální malíř, ale mimoděk chápal jeden rys lidské povahy. Někdy se chceme nechat oklamat.

K případu Brediova omylu se zakrátko vrátíme. Prozatím stačí, když si uvědomíme, že Bredia jeho důvěrná znalost Vermeerova díla oproti předpokladům znevýhodňovala. Když *Emauzské učedníky* poprvé uviděl, nechal se strhnout svou emocionální reakcí. Tatáž past může číhat i na nás ostatní.

Cílem této knihy je pomoci vám přistupovat ke statistikám moudřeji. K tomu vám ovšem taky musím pomoci moudřeji přistupovat k vám samým. Ani všechny statistické poznatky na světě vám nezabrání v tom, abyste věřili tvrzením, kterým byste věřit neměli, a zavrhovali fakta, která byste naopak měli brát v potaz.

K odbornosti se musí přidat kontrola nad vlastními emocionálními reakcemi na statistiky, které se vám dostanou do rukou.

V některých případech nám emocionální reakce nemusí dělat starost. Můžu vám třeba oznámit, že Mars je od Země vzdálený víc než 50 milionů kilometrů. Na toto tvrzení bude mít vášnivě zastávaný názor málokdo, takže si okamžitě můžete začít klást rozumné otázky.

Například: je 50 milionů kilometrů hodně? (Jak se to vezme. Jde o víc než stonásobek vzdálenosti mezi Zemí a Měsícem. Jiné planety jsou od nás nicméně ještě mnohem dál.) Jo a neleží náhodou Mars na úplně jiné oběžné dráze? Není snad tím pádem vzdálenost mezi Zemí a Marsem proměnlivá? (Je to tak. Minimální vzdálenost mezi oběma planetami činí něco málo přes 50 milionů kilometrů, někdy se však Mars vzdálí až na více než 300 milionů kilometrů.) Protože se k danému výroku nevztahuje emocionální reakce, která by vám podrazila nohy, můžete se hned odrazit ke snaze o jeho pochopení a vyhodnocení.

Mnohem složitěji vám to půjde, když do hry emoce vstoupí, jako v případě kuřáků a statistik o rakovině. Psycholožka Ziva Kundaová docílila téhož výsledku i laboratorně, když pokusným osobám předložila článek, podle nějž mohou káva a další zdroje kofeinu ženám zvyšovat riziko nádoru prsu. Většina zúčastněných článek považovala za poměrně přesvědčivý, milovnice kávy však nikoli.⁴

Cesty, jak nebrat v úvahu důkazy, které se nám nepozdávají, si hledáme často. A platí to i opačně: když nám připadá, že důkazy podporují naše stanoviska, máme sklon je příliš nezkoumat a nepátrat po jejich vadách.

Čím intenzivněji přitom emocionálně reagujeme, tím obtížnější bývá dohnat se k rozumné úvaze. Co kdyby vám třeba doktor řekl, že trpíte vzácnou formou rakoviny, a doporučil vám, abyste si o ní radši nevyhledávali další informace? A co kdybyste se rozhodli jeho radou neřídit, nahlédli do odborné literatury a zjistili, že se pacienti s touto diagnózou průměrně dožijí jen osmi měsíců?

Přesně do téhle situace se ve čtyřiceti letech dostal Stephen Jay Gould, paleontolog a úžasný popularizátor hned několika vědních oborů. „Asi čtvrt hodiny jsem zůstal sedět jako opařený...“ napsal v dnes už slavné úvaze. Asi si umíte představit, co se mu tehdy muselo honit hlavou. *Už jen osm měsíců. Osm měsíců. Osm měsíců.* „Pak mi díkybohu začal mozek znovu fungovat.“⁵

Jakmile se tak stalo, uvědomil si, že jeho situace nemusí být až tak zoufalá. Oněch osm měsíců nebyla horní hranice, šlo o medián, tedy o číslo znamenající, že polovina pacientů přežije déle. Někteří snad vydrží naživu o dost déle. Gouldovy vyhlídky by přitom nemusely být tak zlé: byl relativně mladý, rakovinu mu odhalili včas a měl k dispozici kvalitní léčbu.

Lékařka, která se Goulda od odborné literatury snažila odvést, se mu pokoušela pomoci, a řada lidí skutečně raději podnikne všechny dostupné kroky, aby si nemuseli vyslechnout informace, které by se jim asi nemusely líbit. Autoři

jednoho pokusu odebrali studentům vzorek krve, nechali je zhlédnout hrůzoplnou prezentaci o rizicích spojených s genitálním oparem a pak jim oznámili, že vzorky na přítomnost příslušného herpetického viru otestují. Genitální opar se nedá léčit, ale je možné ho držet pod kontrolou a existují opatření, jejichž uplatňování zabrání přenosu viru na sexuální partnery – takže vědět, jestli virus způsobující tuto nemoc v těle nemají, by se zúčastněným mohlo hodit. Přesto se mezi nimi našla poměrně výrazná menšina, každý pátý, která nejenže nechtěla vědět, jestli je nakazená, ale neváhala by ani vynaložit nemalé peníze, aby se vzorky její krve daly zničit. Dotyční přiznali, že se prostě nechtěli nechat vystavit tomu strachu.⁶

Behaviorální ekonomové takové chování pojmenovávají jako „pštroší efekt“. Když třeba padají akciové trhy, investoři na internetu méně často kontrolují své účty.⁷ To nedává smysl. Jestliže člověk využívá informací o cenách akcií, aby podle nich upravoval svou investiční strategii, měl by se je ve zlých časech snažit získat zrovna tak intenzivně jako v těch dobrých. Pokud to nedělá, nemá moc smysl účet vůbec kontrolovat – jenže proč se k němu pak dotyční přihlašují tak často, když trhy rostou?

Zvládat emoce při vyhodnocování informací, na kterých nám záleží, není jednoduché mimo jiné proto, že nás můžou navést na různé bludné cesty. Gould si uvědomil, že kvůli prvotnímu šoku neuvažoval rozumně – jenže co mu teď, když ve statistikách zahlédl ono světélko naděje, dávalo jistotu, že se jen nepřesunul do fáze popírání? Vůbec nic. Zpětně vzato nicméně uvažoval správně: žil poté ještě dvacet let a zemřel na jiné onemocnění.

Není nutné, abychom se měnili v bezcitné stroje na zpracovávání číselných informací – k vylepšení úsudku často postačí si své city uvědomit a vzít je v úvahu. Spíš než usilovat o nadlidskou kontrolu nad emocemi je žádoucí si prostě vybudovat dobré návyky.

Kladte si otázky: jaký mám z téhle informace pocit? Necítím zadostiučinění či snad samolibost? Napětí, vztek, strach? Nesnažím se ji popřít, vyštrachat někde důvod, proč ji zavrhnout?

Sám se v téhle dovednosti snažím zlepšovat. Před pár lety jsem na jedné sociální síti sdílel graf, podle něž rychle rostla podpora manželství osob stejného pohlaví. Shodou okolností mi na této možnosti opravdu záleží, a tak jsem se chtěl o dobré zprávy podělit s ostatními. Zarazil jsem se jen na okamžik, abych si stihl všimnout, že graf byl podle všeho převzat z respektovaného deníku, a stiskl jsem tlačítko „sdílet“.

První komentář zněl: „Time – díval ses na ty osy?“ Krve by se ve mně nedořezal. Stačilo si vyobrazení na pár chvil prohlédnout a viděl bych, že je nepřesně zpracované a časovou osu má zdeformovanou tak, že tempo pokroku zkresluje. Graf měl sice pravdu v tom, že podpora rovných možností sňatku rostla,

ale stejně jsem ho měl přesunout do složky „Nepřesná znázornění dat“, ne ho nadšeně ukazovat světu. Podlehl jsem tehdy svým emocím.

Takových chyb se dopouštím pořád, ale snad už ne tak často.

Rozhodně jsem teď ostražitější a podobného chování si víc všímám, když ho zaznamenám u jiných lidí. Silně se projevovalo v prvních dnech epidemie koronaviru, kdy se ještě rychleji než sám virus šířily zdánlivě užitečné dezinformace. Jeden virální příspěvek – který koloval na Facebooku a v hromadných e-mailech – přehnaně sebevědomě vysvětloval, jak rozlišovat mezi covidem-19 a běžnou rýmou, ujišťoval příjemce, že teplé počasí virus zničí, a nesprávně radil, že by se neměla pít chlazená voda, zatímco v teplé vodě žádný virus nepřežije. Sdělení – někdy připisované „kamarádovu strýci“, někdy „představenstvu stanfordské nemocnice“, případně jistému nevinnému, nic netušícímu pediatrovi – to bylo místy přesné, převážně však spekulativní a zavádějící. A přece ho lidé – za normálních okolností rozumní – znovu a znovu preposílali dál. Proč? Chtěli druhým pomoci. Zmatení aktuálním děním narazili na napohled prospěšné rady a cítili se nuceni nenechat si je pro sebe. Toto nutkání bylo zcela lidské i dobře míněné – nikoli však moudré.⁸

Než tedy nyní zopakuji statistické tvrzení, snažím se zaznamenat, jaké pocity ve mně vyvolává. Tato metoda mi sice nezaručí, že si i tak nebudu lhát do kapsy, ale představuje návyk, který nijak neškodí a občas výrazně pomůže. Emoce jsou mocné. Neumíme zařídít, aby vymizely, a ani bychom o to neměli usilovat. Ale můžeme a měli bychom se snažit, aby nám neušlo, že nám zastírají úsudek.

Guy Mayraz, který tehdy působil jako behaviorální ekonom na Oxfordské univerzitě, v roce 2011 experimentálně ozkoušel, jak zbožná přání fungují.⁹

Pokusným osobám ukázal graf znázorňující růst a pokles cen v průběhu času. Použil přitom staré úseky grafů vývoje akciových trhů, přítomným však oznámil, že na obrázcích vidí, jak poslední dobou kolísá cena pšenice. Každého přitom požádal, aby se pokusil předpovědět, kterým směrem cena zamíří nyní – a nabídl mu odměnu, pokud se trefí.

Zároveň však účastníky experimentu rozdělil do dvou kategorií. Polovina se dozvěděla, že jsou „pěstitelé“, a když cena pšenice stoupne, dostanou peníze navíc. Zbytek hrál „pekaře“, kteří budou naopak odměněni, pokud surovinu nakoupí levně. Pokusné osoby si tak mohly vydělat dvakrát: jednou za správnou předpověď, podruhé pak ve formě odměny v případě, že se cena komodity vydá jejich směrem. Mayraz nicméně zjistil, že vidina příjmu navíc ovlivňuje samotnou předpověď. Pěstitelé chtěli, aby cena pšenice rostla, a její nárůst také předpovídali. Pekaři usilovali o opak – a předpovídali ho. V celé své kráse se zde projevila zbožná přání, kdy se člověk v úvahách nechá strhnout tím, v co doufá.

S dalším příkladem přispěchali ekonomové Linda Babcocková a George Loewenstein, kteří zorganizovali pokus, při kterém účastníci dostali důkazy ze skutečného soudního řízení týkajícího se nehody motocyklu. Byli náhodně rozděleni do rolí právního zástupce žalobce (který pro poškozeného motorkáře požadoval náhradu škody 100 000 dolarů) nebo advokáta žalovaného (podle něž mělo být řízení zastaveno, případně mělo skončit nízkým odškodným).

Pokusné osoby dostaly finanční pobídku, aby přesvědčivě argumentovaly ve prospěch své strany sporu a dosáhly výhodné dohody se stranou druhou. Peníze měly navíc slíbené i za to, že přesně odhadnou, jaká náhrada škody byla žalobci přisouzena v původní soudní při. Jejich tipy neměly s jejich rolí nijak souviset, nicméně i zde se ukázalo, že jejich úsudek silně ovlivnil výsledek, ve který doufali.^{*10}

Psychologové tento jev označují jako „motivované myšlení“. Projevuje se tak, že dotyčný na dané téma uvažuje s vědomým či nevědomým cílem dospět ke konkrétnímu závěru. Když se díváme na fotbal, vidíme fauly, jichž se dopouštějí hráči soupeře, přestupky vlastního družstva však přehlízíme. Spíše si zkrátka všimneme toho, čeho si všimnout chceme.¹¹

Asi nejvíce zarážející je příklad výskytu motivovaného myšlení mezi těmi, kteří popírají, že virus lidské imunitní nedostatečnosti neboli HIV způsobuje onemocnění AIDS. Někteří z nich navíc nevěří, že HIV vůbec existuje, ale obecně vzato popírači HIV odmítají standardní, dnes už vysoce účinnou léčbu. Někteří význační stoupenci tohoto názoru jim bohužel odsoudili sebe i svoje děti k smrti – ale musel jim zároveň přinášet útěchu, zvláště v letech, kdy léčba této nákazy byla méně účinná a spojená s větším počtem závažných vedlejších účinků než dnes. Člověk by řekl, že takový tragický názor bude mít ve společnosti mizivé zastoupení, ale možná ne. Podle jednoho průzkumu mezi homosexuálními a bisexuálními Američany jich téměř polovina věřila, že HIV není příčinou AIDS a přes polovinu jich bylo přesvědčeno, že standardní léčba nadělá více škody než užitku. Další průzkumy mezi nemocnými AIDS stanovily zastoupení popíračských názorů na 15 až 20 %. Nešlo však o řádně randomizované vzorky, takže bych konkrétní čísla nebral příliš vážně. Jasně je z nich však vidět, že velké počty lidí odmítají obecně přijímaný vědecký názor a vystavují se přitom hmatatelnému nebezpečí.¹²

Zbožná přání jsem viděl v akci i v březnu 2020, kdy vědci z Oxfordské univerzity zveřejnili model, podle něž momentální pandemie představuje pouze „špičku ledovce“. Vyplývalo z něj, že by koronavirus mohl být rozšířenější,

* V obou případech si lze snadno představit, že dotyčné tolik nezviklala skromná finanční pobídka jako emocionální síla role, do které se měli vžít. V každém případě nicméně platilo, že zorný úhel, pod nímž se na situaci dívali, jejich rozhodování silně ovlivňoval.

zároveň však méně nebezpečný, než jsme si tehdy mysleli, a zanechával tak za sebou radostný dojem, že budeme brzy z nejhoršího venku. Mezi epidemiology šlo o menšinový názor, protože tehdejší pátrání v datech nijak výrazně nedokládalo, že by převážná většina lidí měla zanedbatelné příznaky. Koneckonců i jeden z ústředních závěrů oxfordské skupiny zněl, že potřebujeme lepší data, abychom se mohli dobrat pravdy. Toto poselství nicméně zapadlo. Lidé mezi sebou místo toho ve velkém sdíleli onu „dobrou zprávu“, protože přesně něco takového jsme si tehdy všichni přáli.¹³

Zbožná přání nejsou jediným projevem motivovaného myšlení, vyskytují se nicméně běžně. Věříme zčásti proto, že věřit chceme. HIV pozitivního člověka uklidní, když bude věřit, že nákaza virem nevede k nemoci AIDS a že se kojením nedá přenést na děti. „Pěstitel“ usiluje o přesnou prognózu vývoje cen pšenice, jenže si taky chce vydělat, a jeho chamtivost se na jeho předpovědích projeví. Politický aktivista požaduje po politikovi, kterého podporuje, aby byl bystrý, sršel vtípem a nenechal se podplatit. Nešetří přitom námahou, aby přehlížel či zavrhoval důkazy o opaku.

A znalec umění s láskou k Vermeerovi má motivaci dospět k závěru, že obraz, na který se dívá, není padělek, ale mistrovské dílo.

Abrahama Bredius tak nakonec doplatil na vlastní zbožná přání. Měl totiž jednu slabinu: fascinaci Vermeerovými obrazy s duchovní tematikou. Dochovaly se jen dva, z nichž jeden, *Alegorii víry*, sám objevil. Dosud ho vlastnil. Druhý, *Kristus u Marty a Marie*, byl jediným známým Vermeerem zobrazujícím biblický výjev. Bredius na něj v roce 1901 vypracovával posudek a dospěl k poměrně přesvědčivému závěru, že se o mistrovo dílo nejedná. Kritická obec však měla jiný názor a nakonec se všichni včetně Bredia shodli, že se tehdy mýlil.

Pod vlivem tohoto bolestného zážitku si náš historik umění předsevzal, že se takového omylu už nikdy nedopustí. Vermeera znal a miloval víc než kterýkoli jeho současník a celý život čekal na příležitost, aby správně rozpoznal příští objev Vermeerova veledíla a ze svého dřívějšího omylu se vykoupil.

Navíc mu nedala spát proluka mezi raným náboženským obrazem s Martou a Marií a Vermeerovými charakterističtějšími malbami, které vznikaly až s odstupem několika let. Co v té prodlevě asi tak čeká na objevení? Bylo by to přece tak krásné, objevit po všech těch letech další mistrovo dílo inspirované Biblií!

Bredius si o Vermeerovi vypracoval ještě jednu teorii. Byl přesvědčen, že malíř zamlada navštívil Itálii, kde na něj zapůsobily duchovní obrazy velkého italského mistra Caravaggia. Šlo o pouhou domněnku, o Vermeerově životě toho nebylo příliš známo. Ani to, jestli se s Caravaggiovým dílem někdy vůbec setkal.

Van Meegeren o Brediových hypotézách dobře věděl. *Krista s učedníky v Emauzích* namaloval jako léčku. Krásné velké plátno na biblické motivy, navíc

s kompozicí, která jako by – přesně tak, jak Bredius celou dobu tvrdil – skládala poctu Caravaggiovi. Van Meegeren do něj pomocí rekvizit ze 17. století zasadil několik drobných vermeerovských prvků. Chléb, který Ježíš láme, je stejně jako ona slavná perlová náušnice zvýrazněný tlustými puntíky bílé barvy, označovanými jako *pointillés*. A barva byla zatvrdlá a léty rozpraskaná.

Bredius nepochyboval. Proč taky? Van Meegerenův nohsled Gerard Boon Brediovi nepředkládal jen tak nějaký obraz, předkládal mu důkaz, že měl celou dobu pravdu. V posledních letech života zasloužil znalec konečně objevit chybějící článek řetězu. Bredius chtěl věřit, a protože byl odborník, nahromadit důkazy na podporu svého závěru už pro něj byla hračka.

Třeba ty výmluvné bílé tečky na bochníku: neznalému oku se jeví poněkud neobratně provedené, jenže Brediovi připomínaly Vermeerovu výzdobu onoho lákavého pecnu chleba z *Mlékařky*. Skutečnost, že kompozice odkazuje na Caravaggia, by běžnému návštěvníkovi galerie unikla, pod Brediovým ostrozrakem však z plátna přímo čišela. Všiml si pak i dalších drobností, které ho utvrzovaly v přesvědčení, že *Emauzy* pocházejí od Vermeera. Zaznamenal pravou vázu ze 17. století, kterou van Meegeren využil jako rekvizitu. I malířské barvy pocházely z tohoto století, nebo se jim přinejmenším maximálně podobaly. Van Meegeren dokázal Vermeerovu paletu zručně imitovat. K tomu samotné plátno: odborník jako Bredius uměl odhalit padělek z 19. nebo 20. století prostě tak, že se podíval na zadní stranu obrazu a viděl, že plátno je příliš nové. To Van Meegeren věděl. Namaloval výjev na plátno ze 17. století, z nějž pečlivě seškrabal barevný povrch, ale podkladní vrstvu a její charakteristické popraskání na něm ponechal.

Pak ještě zbývala nejjednodušší zkouška ze všech: není barva měkká? Každý, kdo by chtěl padělat dílo starých mistrů, musí nejdřív vyřešit problém, že olejové barvy zcela zaschnou až po půl století. Když se namočí trocha vaty do lihu a jemně se s ní otře povrch olejomalby, můžou na vatě zůstat kousky barvy. Pokud se tak stane, jde o nedávno zhotovený padělek. Barvě trvá několik desítek let, než zatvrdne natolik, že u této zkoušky obstojí.

Bredius už touto metodou padělky v minulosti odhalil – jenže ať se snažil sebevíc, barva na *Emauzích* ne a ne pustit. Získal tím další skvělý důvod se domnívat, že obraz je starý, a tudíž pravý. Van Meegeren ho oklamal díky několikaletému chemickému experimentování v domácích podmínkách. Vynalezl totiž způsob, jak smíchat barvy ze 17. století se zbrusu novým materiálem, fenolformaldehydovým kondenzátem – pryskyřicí, která se při dvouhodinovém zahřátí na 105 °C změnila na jeden z prvních plastů, bakelit. Nebylo divu, že barva byla tvrdá a nepoddajná – byla napuštěna umělou hmotou.

Bredius měl zkrátka pěkných pár důvodů věřit, že *Krista s učedníky v Emauzích* namaloval Vermeer. Stačily mu k tomu, aby zavrhl jeden do očí bijící důkaz o opaku: že se obraz tak liší od všeho jiného, co Vermeer kdy vytvořil.

Začtete se ještě jednou do pozoruhodného hodnocení Abrahama Bredia: „Chce se mi konstatovat, že máme co do činění s životním dílem Vermeera van Delft. [...] Poměrně odlišným od všech jeho ostatních obrazů, a přece každým coulem vermeerovským.“

„Poměrně odlišným od všech jeho ostatních obrazů“ – copak to jasně nezní jako výstraha? Jenže stařec zoufale toužil po tom, aby tahle malba byla oním Vermeerem, na kterého celý život čeká, oním chybějícím článkem řetězu vedoucího až k samotnému Caravaggiovi. Van Meegeren nastražil past, do které se mohl chytit jen opravdový znalec. O zbytek se postarala zbožná přání.

Abraham Bredius je dokladem toho, že vůči motivovanému myšlení nejsou imunní ani odborníci. Jejich odbornost se dokonce za jistých okolností může přetavit v nevýhodu. Molière kdysi napsal: „Učený hlupák je větší hlupák než hlupák nevzdělaný.“ Benjamin Franklin k tomu podotkl: „Být myslící bytost je nesmírně praktické, to si pak totiž člověk dokáže vymyslet důvod pro cokoli, co se mu zachce.“

S Molièrem a Franklinem souhlasí i moderní společenské vědy: lidé s většimi odbornými znalostmi disponují lepšími nástroji k odhalování klamů; pokud se však chytí do pasti motivovaného myšlení, dokážou si obstarat víc důvodů, proč věřit tomu, čemu věřit chtějí.

Z nedávného přehledu dostupných empirických zjištění vyplynulo, že tento sklon vyhodnocovat důkazy a posuzovat argumenty pod vlivem svých předem utvořených názorů se vyskytuje zcela běžně, a to bez ohledu na inteligenci. Chytrost ani vzdělání nás nijak nechrání.¹⁴ Za určitých okolností nám dokonce mohou být i na škodu.

Dokládá to i studie, kterou v roce 2006 vydali politologové Charles Taber a Milton Lodge. Navázali přitom na práci Kari Edwardsové a Edwarda Smithe, na jejichž výzkum vztahu politiky a pochybností jsme narazili v úvodu. Stejně jako jejich předchůdci chtěli Taber s Lodgem probádat způsob, jak Američani uvažují o kontroverzních politických otázkách. Jako modelové problémy zvolili právo na držení zbraní a pozitivní diskriminaci.

Autoři experimentu jeho účastníky požádali, aby si pročetli několik argumentů pro a proti a posoudili jejich sílu či slabost. Jeden by doufal, že by lidé z těchto různých tvrzení mohli načerpat větší respekt k odlišným stanoviskům, jenže ve skutečnosti se po přečtení oněch nových informací ještě více vyhranili. Vyzobávali si z nich totiž jen ty, jimiž se dokázali utvrdit ve svém přesvědčení. Když byli vyzváni, aby si vyhledali rozšiřující informace, vybírali si data, která vyhovovala jejich názorům. Když měli posoudit sílu argumentu podporujícího opačné stanovisko, věnovali značný čas hledání způsobů, jak ho ztrhat.

Tato studie není jediná, která dospěla k podobnému závěru, nicméně zvláště přitažlivé je na ní zjištění, že s odborností pokusných osob se pozorované trendy ještě vyostřovaly.* Znalejší účastníci experimentu si dokázali najít víc materiálu, kterým mohli své předem dané názory podpořit. A co je ještě překvapivější, nacházeli také méně dat, která s nimi byla v rozporu – skoro jako by se díky své odbornosti aktivně vyhýbali nepříjemným informacím. Přinášeli více argumentů na podporu svého stanoviska a na argumentech druhé strany si všímali většího počtu vad. Byli zkrátka nepoměrně lépe vybaveni k tomu, aby nakonec dospěli k závěru, o který jim celou dobu šlo.¹⁵

Ze všech možných emocionálních reakcí lidí jsou pro politiku nejrelevantnější ty, které vycházejí z jejich zaujatosti. Osoby se silným politickým cítěním se chtějí nacházet na správné straně barikády. Člověk slyší tvrzení a jeho reakce se ihned utvoří podle toho, jestli je přesvědčený, že „tohle si myslí i další v mém okolí“.

Jako příklad si uveďme tento výrok o změně klimatu: „Vlivem lidské činnosti se zemské klima ohřívá, což může znamenat závažné ohrožení našeho stávajícího životního stylu.“ V řadě z nás toto sdělení vyvolá emocionální reakci – ne jako v případě oné informace o vzdálenosti Země k Marsu. To, zda mu věříme, nebo ho popíráme, tvoří součást našeho já, vypovídá o tom, kdo jsme, kdo jsou naši přátelé a v jakém světě chceme žít. Když výrok o globálním oteplování vložíme do novinového titulku nebo do grafu, který se bude sdílet na sociálních sítích, upoutá pozornost a zaujme čtenáře ne proto, že je nebo není pravdivý, ale kvůli jejich niterným názorům na něj.

Pokud máte pocit, že to tak není, zkuste se zamyslet nad výsledky výzkumu veřejného mínění, který v roce 2015 provedla společnost Gallup. Svědčily o propastném rozdílu v obavách ze změn klimatu mezi demokraty a republikány v USA. Jaký by pro tento stav mohl existovat racionální důvod? Vědecké důkazy jsou vědecké důkazy. Náš názor na změnu klimatu by neměl být ovlivněn příslušností k levici nebo pravici. Ale je.¹⁶

Zmiňovaná propast se prohlubovala s rostoucím vzděláním respondentů. U osob bez vysokoškolského vzdělání vyvolávala změna klimatu „značné obavy“ u 45 % demokratů a 22 % republikánů. Mezi vysokoškoláky však stejný názor zastávalo 50 % demokratů a 8 % republikánů. Podobně se stanoviska vyvíjejí i v závislosti na vědecké gramotnosti: vědecky gramotnější republikáni a demokraté si jsou názorově vzdálenější než jejich soupeřníci, kteří toho o vědeckých zásadách příliš nevědí.¹⁷

Kdyby do hry nevstupovaly emoce, muselo by přece platit, že vyšší vzdělání i informovanost lidem pomohou shodnout se na tom, kde leží pravda – nebo

* Politická odbornost se v tomto experimentu měřila pomocí otázek na pravidla americké zákonodárné a výkonné moci – například kolik hlasů kongresmanů je zapotřebí k přehlasování prezidentského veta.

aspoň jaká je nejlepší současná teorie! Jenže když jim dáte více informací, očividně je to v otázce změny klimatu aktivně polarizuje. Už ze samotné této skutečnosti vyplývá, jak důležitou roli naše emoce hrají. Usilovně se snažíme dospět k závěru, který zapadne mezi naše další názory a hodnoty – a jako pro Abrahama Bredia pro nás platí, že čím víc víme, tím více prostředky disponujeme, aby naše úvahy nakonec vyústily kýženým směrem.

Psychologové označují jeden z procesů, které tuto polarizaci způsobují, termínem „zkreslené čtení“. Představte si, že náhodou narazíte na časopisecký článek, ve kterém se rozebírají dosavadní poznatky o účincích trestu smrti. Téma vás zajímá, a tak se do něj začtete a přitom narazíte na následující stručné shrnutí jedné výzkumné studie:

Vědci Palmerová a Crandall porovnali počty vražd v deseti dvojicích sousedících států USA, kde platí různá právní úprava nejvyššího trestu. V osmi z těchto deseti dvojic byly počty vražd vyšší ve státech se zavedeným trestem smrti. Tento výzkum svědčí proti odstrašujícímu účinku tohoto trestu.

Co myslíte? Připadá vám to věrohodné?

Pokud s trestem smrti nesouhlasíte, pak nejspíš ano. Jestliže ho však podporujete, možná se vám na mysl začnou vkrádat pochyby – takové, jaké jsme už ve velice silné podobě zažili v případě škodlivosti kouření. Byl výzkum veden odborně? Zvážili jeho autoři alternativní vysvětlení výsledků? Jak data zpracovávali? Věděli zkrátka Palmerová s Crandallem, co dělají, nebo je to jen párek vykuků?

Palmerovou s Crandallem vaše pochybnosti neurazí. Neexistují totiž. Vymysleli si je tři psychologové, Charles Lord, Lee Ross a Mark Lepper. Tahle trojice v roce 1979 provedla pokus, jehož cílem bylo prozkoumat, jak lidé promýšlejí argumenty, ke kterým mají silný citový vztah. Autoři výzkumu dali dohromady pokusné osoby s jasně vyhraněným názorem pro trest smrti nebo proti němu. Předložili jim shrnutí dvou fiktivních studií. Jedna tato smyšlená práce prokazovala, že trest smrti pachatele od závažných zločinů odstrašuje, druhá, v podání dua Palmerová a Crandall, prokazovala opak.¹⁸

Jak se asi dá čekat, účastníci experimentu tíhli k zavrhování té práce, která se protivila jejich pečlivě pěstovanému přesvědčení. Tým Charlese Lorda nicméně zjistil ještě něco překvapivějšího: čím víc podrobností se lidem předložilo – grafy, metody výzkumu, poznámky dalších imaginárních akademiků –, tím snáze dokázali nevídaným důkazům nevěřit. Kdyby pochybnosti byly zbraň, podrobnosti poslouží jako náboje.

Když narazíme na důkazy, které se nám nezamlouvají, klademe si otázku: „Musím tomu věřit?“ Více podrobností často znamená více příležitostí objevit v argumentech trhliny. Jestliže se naopak setkáme s důkazy, které nám jsou po

chuti, ptáme se jinak: „Můžu tomu věřit?“ Více detailů nám pro naše přesvědčení poskytuje větší oporu.¹⁹

To vede k zdánlivě nelogickému výsledku: když lidem předložíte podrobné a vyvážené pojednání, které dopřává sluchu oběma stranám sporu, můžete je tím spíš ještě více vyhranit, než abyste je k sobě navzájem přiblížili. Pokud už máme utvořený pevný názor, budeme chtěné důkazy s nadšením přijímat, protichůdná data či argumenty nás však budou rozčilovat. Toto „zkreslené čtení“ nových důkazů tedy znamená, že čím víc víme, tím zaujatější stanovisko dokážeme k citlivému tématu zaujmout.

Možná se vám to zdá absurdní. Copak se všichni nechceme dobrat pravdy? Mělo by to tak rozhodně být minimálně tehdy, když se nás osobně dotýká – ale jak je vidět na tragickém případě popírání HIV/AIDS, někteří lidé umějí být mimořádně vynalézaví, jen aby zažehnali myšlenky, které jsou jim nepříjemné a nechtějí je slyšet, byť by jim mohly zachránit život. Zbožná přání umějí být neskutečně mocná.

Jenže pravda často nemívá až tak dalekosáhlé následky. U mnoha otázek platí, že když dospějeme k fakticky nesprávnému závěru, nijak nám to neuškodí. A dokonce nám to může pomoci.

Abychom pochopili proč, stačí se zamyslet nad problémem, u kterého žádné objektivní „pravdy“ ani docílit nelze, jak se asi většina lidí shodne: nad morálním rozdílem mezi konzumací hovězího, vepřového a psího masa. Co z toho je podle vašeho názoru správné a co ne, bude záviset převážně na vaší kultuře. Skrytou logikou této věci se bude chtít zabývat málokdo. Lepší je se přizpůsobit.

Totéž často platí i u ne tak zřejmých otázek, kde správná odpověď existuje. V případě změny klimatu je k dispozici objektivní pravda, třebaže ji ještě s naprostou jistotou neumíme pojmenovat. Dopady toho, co si každý jeden z nás zrovna myslí, nehrají z hlediska životního prostředí roli – vzhledem k tomu, že je nás na planetě skoro osm miliard. Až na pár výjimek – třeba pokud je daný jednotlivec zrovna čínským prezidentem – se bude změna klimatu dít bez ohledu na to, co kdo řekne nebo udělá. Praktické dopady skutečnosti, že se člověk mylí, se tedy blíží nule.

Společenské následky našich názorů se však projeví okamžitě.

Představte si, že jste pěstitel ječmene z amerického státu Montana a suchá, teplá léta vám stále častěji ničí úrodu. Změna klimatu na vás dopadá. Jenže venkovská Montana je silně konzervativní a slovní spojení „změna klimatu“ nese politický nádech. Jak s touto situací tedy vy jako osoba můžete naložit? Jeden místní farmář, Eric Somerfeld, ji řeší takto:

Když na poli viděl, jak mu obilí schází na úbytě, měl Somerfeld o příčině jeho poničení jasno a neváhal ji pojmenovat - „globální oteplování“. Večer s kamarády v hospodě však volil jiná slova a místo onoho tabuizovaného spojení zmiňoval „nevyzpytatelné počasí“ a „teplejší a sušší léta“. Na zemědělském venkově jde dnes o celkem běžnou konverzační taktiku.²⁰

Kdyby byl Somerfeld z Portlandu ve státě Oregon nebo z anglického Brightonu, nemusel by v hospodě chodit kolem horké kaše - měl by totiž nejspíš kamarády, kteří berou změnu klimatu opravdu vážně. Ti by však ze své společenské skupiny zase rychle vypoklonkovali příchozího, který by začal hned nahlas roztrubovat, že globální oteplování je čínská fáma.

Asi by nás tedy nakonec nemělo tolik překvapovat zjištění, že i vzdělání Američané mohou být v otázce změn klimatu na kordy. Za statisíce let lidské evoluce jsme se naučili důrazně dbát na to, abychom zapadali do svého okolí. Tím se částečně vysvětluje Lodgeovo a Taberovo zjištění, že lépe informovaní lidé jsou ve skutečnosti ohroženější motivovaným uvažováním o politicky vyhraněných otázkách: čím přesvědčivěji dokážeme argumentovat ve prospěch toho, čemu už naši přátelé věří, tím většího uznání se od nich dočkáme.

Popírání HIV dokládá, že se dovedeme tragicky plést i v otázkách života a smrti. Mnohem snáze se ale umíme sami svést na scesti, když jsou praktické dopady našeho omylu malé, až neexistující, ale pro náš společenský život by měl daný „omyl“ nedozírné následky. Není náhodou, že tak lze charakterizovat řadu kontroverzních témat, která dělí lidi na vyhraněné tábory.

Člověku se chce předpokládat, že motivované myšlení je prostě jen něco, co se děje těm druhým. Já mám politické zásady, ty jsi politicky zaujatý, on je stoupenec krajních konspiračních teorií. Lépe bychom však udělali, kdybychom si přiznali, že všichni někdy uvažujeme spíš srdcem než hlavou.

Kris De Meyer, neurovědec z londýnské King's College, svým studentům ukazuje stručný popis toho, jaký problém musí ekoaktivista řešit s popírači klimatické změny:

Činnost popíračů globálního oteplování můžeme podle mého názoru shrnout takto:

- 1) Jejich postupy jsou agresivní, my se spíš bráníme.
- 2) Jejich aktivity působí dosti uspořádaně - skoro jako by měli plán, který jim je usnadňuje.

Mám za to, že tyto popírače můžeme charakterizovat jako zanícené oportunisty. Jednají rychle a podle toho, jakými informacemi útočí na vědeckou obec, se zdají naprosto bezzásadoví. Každopádně však nelze popřít, že nám se náš pohled na věc, jakkoli je správný, do médií a mezi lidi dostat nedaří.²¹

Všichni studenti ve změnu klimatu jednoznačně věří, a tak dávají příkyvováním najevo své rozhořčení z toho, jak ti cyničtí a nevědečtí popírači mlží. De Meyer jim pak ukáže, odkud ono shrnutí pochází. Ne z nějakého nedávno poslaného e-mailu. Je skoro doslova zkopírované z nechvalně známé interní zprávy, kterou v roce 1968 vypracoval marketingový manažer jedné tabákové firmy. Místo na „popírače globálního oteplování“ si v ní stěžuje na „proticigaretové síly“, jinak se v ní nemuselo nic měnit.

Můžete volit stejná slova, stejné argumenty, můžete snad být i stejně přesvědčeni, že máte pravdu, ať (správně) tvrdíte, že změna klimatu skutečně probíhá, nebo (mylně) horujete za to, že kouření nezpůsobuje rakovinu.

(Přidám příklad této tendence, který mě z osobních důvodů pobuřuje, ať se sebevíc snažím zůstat v klidu. Moji levicově smýšlející přátelé s ekologickým cítěním jsou oprávněně kritičtí k osobním výpadům proti klimatologům. Znáte to: tvrzení, že si vědci data vymýšlejí, protože jsou politicky zaujatí nebo protože si chtějí od vládních činitelů zajistit financování svých výzkumů. Prostě špinění člověka místo podkládání argumentů důkazy. Jenže tiíž přátelé stejnou taktiku rádi, a ještě intenzivněji nasazují, když ze zvyku útočí na mé kolegy ekonomy. Tvrdí pak totéž: že si i my kvůli politické zaujatosti data vymýšlíme nebo že si snažíme sehnat peníze na výzkum od velkých firem. Zkusil jsem na tuhle paralelu upozornit jednu kamarádku, ale se zlou jsem se potázel. Naprosto nedokázala pochopit, o čem mluvím. Označil bych toto počínání za „dvojitý metr“, ale to by nebylo spravedlivé. Vyplyvalo by z toho, že to dělá vědomě. Nedělá. Jde o nevědomky prosazovanou zaujatost, kterou lze snadno odhalit u druhých, u sebe naopak velice těžko.)*

Naše emocionální reakce na statistický nebo vědecký výrok není žádné okrajové téma. Emoce se na utváření našich názorů mohou podílet, a často skutečně podílejí víc než logika. Dokážeme sami sebe přesvědčit, abychom věřili podivnostem a pochybovali o jasných důkazech v zájmu své politické orientace, své touhy dál si dopřávat kávu, neochoty uvědomit si, že jsme HIV pozitivní, či libovolné další skutečnosti, která v nás vzbuzuje citové pohnutí.

Nemusíme si nicméně zoufat. Emoce se můžeme naučit ovládat – patří to ostatně k procesu dospívání. První krok velí si jich všimnout. Když uvidíte statistické tvrzení, dejte si pozor na svou reakci. Pokud zaznamenáte pobouření, zadostiučinění, popírání, na okamžik se zarazte. A zauvažujte o nich. Není potřeba být robot bez emocí, ale pocity byste mohli a měli umět doprovázet myšlením.

Většina z nás si nechce aktivně věšet bulíky na nos, i kdyby nám to mělo přinést společenskou výhodu. Můžeme mít důvod chtít dospět k tomu a tomu závěru, ale na faktech záleží. Spousta lidí by chtěla být slavnou herečkou,

* Určitě jí nějak trpím i já. Jen mě zrovna nenapadá jak.

miliardářem či imunní vůči kocovině, ale jen hrstka si doopravdy myslí, že je. Zbožná přání mají svoje hranice. Čím víc si osvojíme zvyk počítat do tří a všimnout si svých reflexivních reakcí, tím víc se budeme moct přiblížit pravdě.

Třeba z jednoho výzkumu vedeného skupinou akademiků vyplynulo, že většina lidí dokáže skvěle rozlišovat poctivou novinářinu od šíření fám, a také souhlasí, že je důležité pravdě na rozdíl od lží dopřávat co největší prostor. Jenže titíž lidé pak vesele přeposílají dál titulky typu „Bylo zadrženo přes 500 migrantů s výbušnými pásy“, protože se ve chvíli, kdy kliknou na tlačítko „sdílet“, nezarazí a nezamyslí. Nepoloží si otázku „Je to pravda?“ ani „Je podle mě tahle pravda důležitá?“. Místo toho se při rychlém prolétávání internetu ve stavu trvalé roztržitosti, který všichni tak dobře známe, nechají unést emocemi a vyhraněnými názory. Pozitivní na tom je, že účastníkům zmiňovaného výzkumu stačilo se na okamžik zarazit, aby jednoduchou úvahou dokázali velké množství dezinformací odfiltrovat. Není to nijak náročné a zvládne to každý. Stačí si jen osvojit zvyk dvakrát měřit a jednou řezat.²²

Další studie odhalila, že lidé, kteří dovedou nejlépe rozeznat skutečné od vylhaných zpráv, zároveň dosahují výborných výsledků v takzvaném „testu kognitivní reflexe“.²³ V tomto testu – který vymyslel behaviorální ekonom Shane Frederick a proslavil Daniel Kahneman ve své knize *Myšlení, rychlé a pomalé* – dostáváte otázky typu:

Baseballová pálka a míček stojí dohromady 110 Kč. Pálka stojí o 100 Kč více než míček.

Kolik korun stojí míček?

nebo

Na rybníce rostou lekníny, jejichž plocha se každý den zdvojnásobí. Jestliže lekníny za 48 dní pokryjí celý rybník, za jak dlouho jimi zaroste jeho polovina?*

Spousta lidí na ně napoprvé odpoví špatně, ačkoli ke správnému řešení není potřeba inteligence ani matematické vzdělání, stačí se jen na chvíli zarazit a ověřit si svou intuitivní odpověď. Shane Frederick poukazuje na to, že ke zdolání testové otázky obvykle stačí všimnout si své prvotní chyby.²⁴

Otázky zkoumající kognitivní reflexi nás navádějí k tomu, abychom bezmyšlenkovitě dospěli k nesprávnému závěru. Totéž však dělají i štvavé memy nebo

* Odpovědi zní: pět korun a čtyřicet sedm dní. Je možné, že druhá otázka už dnes nepředstavuje takový oříšek jako kdysi – vzhledem k tomu, že se plocha s lekníny rozrůstá exponenciálně a všichni jsme během epidemie koronaviru na vlastní kůži zažili, jak exponenciální růst vypadá.

hřímající řečníci. Proto je potřeba zachovávat klid. A proto je taky tolik ovlivňovacích strategií vystavěno na jitření našich pocitů - naší touhy, našich přání, soucitu či vzteku. Kdy naposled Donald Trump nebo třeba Greenpeace tweetovali něco, co by vás vedlo k důkladné úvaze? Ti, kteří si kladou za cíl vás přesvědčit, dnes už nechtějí, abyste dvakrát měřili a jednou řezali. Chtějí, abyste v rozrušení odhodili metr a honem popadli pilu.

Nenechte na sebe tlačit.

Han van Meegeren byl zatčen téměř bezprostředně po skončení německé okupace. Správně měl být stíhán a odsouzen za kolaboraci s nacisty.

Protřelému padělateli se během nacistické okupace náramně dařilo. Vlastnil několik luxusních nemovitostí. Když Amsterdam za války hladověl, on pořádal pravidelné orgie, ze kterých si prostitutky po hrstech odnášely drahé šperky. Jestli sám ve skutečnosti nebyl nacist, rozhodně se mohl rozkrájet, jen aby se tak choval. S nacisty se přátelil a nacistickou ideologii horlivě oslavoval.

Svými ilustracemi doprovodil a vydal okázale odpornou knížku s názvem *Teekeningen 1*, plnou groteskních antisemitských básní a obrazů využívajících nacistickou ikonografii a barvy. Na tisku nijak nešetřil - když uvážíme, koho měl v hledáčku jako jejího možného čtenáře, sotva se taky můžeme divit. Jeden výtisk, doručený přímo Adolfu Hitlerovi, byl vedle autorského podpisu opatřen i umělcovým uhlem psaným věnováním: „Milovanému Vůdci v neskonalé úctě - Han van Meegeren“.

Našel se v Hitlerově knihovně.

Abychom pochopili, co se odehrálo poté, musíme místo logiky rozumět emocím. Holanďani ze sebe byli po pětileté německé okupaci rozčarování. Nejznámější z ohromného počtu Židů, kteří byli z Holandska odvezeni a zavražděni, byla Anna Franková, méně se však už ví, že deportace potkala mnohem větší procento holandských Židů než těch francouzských nebo belgických.²⁵ Van Meegeren se pochopitelně řadil mezi dlouhý zástup kolaborantů. Jenže v poválečném období už Holanďany unavovalo měsíc co měsíc vláčet podobné typy po soudech. Zoufale prahli po inspirativnějším příběhu - navlas stejně jako Abraham Bredius po Vermeerovi ovlivněném Caravaggiem. A van Meegeren jako už několikrát tuto mezeru na trhu zaplnil: tentokrát veselou historkou plnou odvahy a důvtipu, kterak se Holanďan nacistům na odpor postavil.

Z prokurátorů zodpovědných za přípravu van Meegerenovy obžaloby se zanedlouho stali jeho bezděční komplicové. Zorganizovali absurdní propagační akci, v jejímž rámci zatčený malíř „dokazoval“, že není zrádce, ale padělatel, když namaloval nový obraz ve stylu *Krista s učedníky v Emauzích*. Novináři se zatajeným dechem chrlili titulky jako „Tady se maluje o život“. Holandské i světové deníky nemohly od velkého showmana odtrhnout zrak.

Pak přišel vlastní soud, mediální cirkus, jehož se charismatický van Meegeren stal principálem. Svůj příběh si přibarvil dle vlastní invence: že díla padělal jen proto, aby ukázal, že je opravdový umělec a aby veřejnost poznala tvář znalců umění jako pitomců a šašků. Když mu soudce připomněl, že padělky prodával za hodně peněz, odpověděl mu: „Kdybych je prodával za málo, hned by každý věděl, že nejsou pravé.“ Osazenstvo síně se rozesmálo, van Meegeren všem dočista učaroval. Člověku, na nějž mělo být nahlíženo jako na zrádce, se podařilo sama sebe vykreslit jako vlastence, div ne hrdinu. Hrál Holanďanům na city stejně jako před válkou Abrahamu Brediovi.

A příběhu člověka, který napálil Göringa, neuvěřili jen Holanďané. Našla se spousta dalších, kteří celou tu báječnou historii vytrubovali do světa. Autoři prvních van Meegerenových životopisů z něj udělali nepochopeného šejdíře, kterému ublížilo nespravedlivé odmítání jeho umění, a přesto ochotně přechytračil okupanty své vlasti. Často se přitom cituje tahle historika: Když se Göring, který v Norimberku čekal na soud, dozvěděl, že ho van Meegeren doběhl, „vypadal, jako by poprvé v životě zjistil, že na světě existuje zlo“. Kdokoli ji uslyší, sotva odolá nutkání ji převyprávět dalším. Jenže jako v případě oněch *pointillés* na chlebu jde jen o stejně výmluvný, avšak úplně falešný detail.

Kdyby se podařilo výtisk *Teekeningen 1* s osobním věnováním Hitlerovi vypátrat dřív, historika o troufalém podvodníkovi se mohla zhroutit jako domeček z karet. Každému by bylo jasné, kde leží pravda o van Meegerenovi. I když...

Tristi skutečností o *Teekeningen 1* je, že výtisk s věnováním se v Hitlerově knihovně našel téměř okamžitě po konci války. Holandský odbojářský deník *De Waarheid* o tom informoval 11. července 1945. Jenže tohle zjištění na věci nic neměnilo, nikoho nezajímalo. Van Meegeren nad pravdou máchl rukou s tím, že svůj autogram vložil do stovek výtisků knihy a věnování do tohoto konkrétního musel někdo dopsat. V dnešním světě by článek možná označil jako „fake news“.

Tahle nehorázná výmluva mu prošla, protože se mu mezitím podařilo prokurátory stejně jako prve Bredia uhranout, odvést jejich pozornost poutavými podrobnostmi a vnutit jim verzi celé události, které chtěli věřit.

V závěrečné řeči u soudu zopakoval, že mu nešlo o peníze, protože ty mu beztak přinesly jen samé trápení. Tvrdit něco takového byla docela síla: stačí si vzpomenout, že zatímco válečný Amsterdam hladověl, van Meegeren si svá sídla s oblibou zaplňoval prostitutkami, šperky i prostitutkami ověšenými šperky. Ale co na tom: noviny i veřejnost jeho báchorky hltaly.

Poté, co byl shledán vinným z trestného činu padělatelství, odcházel van Meegeren ze soudní síně s ovacemi. Právě došil ještě troufalejší boudu než před lety - fašista a podvodník se do povědomí holandského lidu úspěšně vepsal jako nebojácný hrdina. Abraham Bredius zoufale prahl po Vermeerovi. Holandské

veřejnosti zoufale scházely symboly protinacistického odboje. A Han van Meegeren věděl, jak lidem předložit, po čem touží.

Než si van Meegeren stihl z trestu odsedět jediný den, 30. prosince 1947 zemřel na infarkt. Podle ankety, která proběhla několik týdnů předtím, odešel po premiérovi druhý nejoblíbenější Holanďan.

Jestliže zbožná přání umějí ze špinavého padělku stvořit Vermeera a z odporného nácka národního hrdinu, pak taky dokážou pochybnou statistiku přeměnit na jasný důkaz a jasný důkaz na fake news. Naštěstí to tak nemusí být vždycky. V dálce nám svítá plamínek naděje. Chystáme se vydat na objevitelskou výpravu za možnostmi, jak se v číslech a s nimi ve světě orientovat. První krok tedy zní zarazit se a zamyslet, když se setkáme s novou informací, uvědomit si své pocity a ověřit si, zda se mermomocí nesnažíme dospět k určitému závěru.

Když narazíme na statistický výrok a užuž nás svrbí ruce, že ho budeme sdílet na sociálních sítích nebo ho začneme rozhořčeně vyvracet, měli bychom si naopak položit otázku: „Jaké pocity ve mně vyvolává?“*

Neměli bychom to dělat jen kvůli sobě, ale vnímat to jako společenskou povinnost. Už jsme se přesvědčili, jak velký vliv může mít nátlak okolí na naše názory a způsoby myšlení. Když zpomalíme, dostaneme pod kontrolu emoce a touhu dát najevo příslušnost k názorovému proudu a budeme dbát na to, abychom v klidu zvážili všechny skutečnosti, nezačneme jen uvažovat jasněji – staneme se zároveň vzorem jasného uvažování pro ostatní. Není nemožné zaujmout stanovisko ne jako příslušník politického kmene, ale jako někdo, kdo je ochotný férově uvažovat a argumentovat. Sám v tom chci jít příkladem. A doufám, že se přidáte i vy.

Van Meegeren moc dobře věděl, že názory se utvářejí pod vlivem pocitů. Ano, důležité jsou i zkušenosti a odborné znalosti a my se na technické postupy pro orientaci v číslech zaměříme v dalších kapitolách. Pokud však nezískáme kontrolu nad svými pocity, ať v nás budou probouzet pochybnosti, nebo budit důvěru, hrozí nám, že budeme klamat sami sebe.

* Užitečná může být i návazná otázka: *proč se tak cítím?*